

УДК 323.15

**Модерністська концепція Бенедикта Андерсона
формування національних держав у Європі.**

Modernist Benedict Anderson's concept of the formation of national States in Europe.

Похило Ірина Даниїловна, к.п.н., доцент кафедри
українознавства, політології і права, Вінницького
національного технічного університету.

Анотація. Бенедикт Андерсон є найбільш яскравим представником модернізму, який з цієї позиції розглядає виникнення національних держав у Європі. Він доводить, що становленню націй і націоналізму передують капіталістичне друкарство та видавництво газет, завдяки яким створюються нові національні мови. Це стало основою для розпаду імперських династій і утворення нових національних держав.

Ключові слова: друкарський капіталізм, офіційний націоналізм, лінгвістичний націоналізм.

Аннотация. Бенедикт Андерсон является наиболее ярким представителем модернизма, который с этой позиции рассматривает возникновение национальных государств в Европе. Он доказывает, что предшественником становления наций и национализма является капиталистическое печатное дело и издание газет, которые стали основой для возникновения новых языков. Это повлекло за собой распад имперских династий и создание новых национальных государств.

Ключевые слова: печатный капитализм, официальный национализм, лингвистический национализм.

Annotation. Benedict Anderson is the brightest representative of a modernism who considers occurrence of the national states Europe from this position. It proves that precedence of formation of the nations and nationalist is capitalist printing and the edition of the newspapers, which become the basis for modern languages. It caused disintegration of imperial dynasties and creation of the new nationalist states.

Keywords: printing capitalism, official nationalism, linguistic nationalism.

Більшість прибічників модерністського підходу вважають національні держави насамперед європейським феноменом, який після було «імпортовано» у інші частини світу. Тільки один Б.Андерсон говорить про креольських піонерів у справі національного будівництва. Як вважає Е.Гобсбаум, «історію європоцентристського світу XIX століття можна не без підстави представити у вигляді історії «становлення націй»[4]. На розвиток європейської парадигми істотно вплинули історичні дослідження. Висновки, які в них містилися «були покликані зміцнити упевненість у тому, що націоналізм був проявом конкретного «духу часу», зв'язаного з конкретними просторово-часовими умовами Європи. Таким чином, націоналізм більшість

модерністів розглядали не просто як сучасне, але й як первісно європейське явище. Тим не менше, кожен з дослідників має свій власний погляд на історію становлення націй в Старому Світі.

На процес національного будівництва в Європі свою точку зору висловлювали такі вчені як Е.Сміт, Е.Гелнер, М.Вебер, Г.Зіммель, К.Дойч, Е.Гобсбаум,

У цій статті будуть представлені погляди Бенедикта Андерсона найяскравішим представником соціально-економічного модернізму, який нерозривно пов'язаний з соціально-економічною трансформацією.

Відмітною рисою національної держави, з точки зору Б.Андерсона, є сприйняття його населенням як вітчизни, в ім'я якої можна не стільки вбивати, скільки добровільно помирати». Він відзначає, що «у сучасної культури націоналізму немає символів більш захоплюючих ніж монументи та могили Невідомого солдата»[1,С.25]. Для нього нація є товариство, братство, яке засновано на відповідальності. Це відповідальність живих членів нації за майбутнє, за ще ненароджених членів. Саме «в ім'я цих ще ненароджених нас закликають невпинно працювати, сплачувати податки та приносити інші жертви – будувати національні парки, зберігати спадщину, скорочувати борги, очищувати навколишнє середовище і охороняти національні кордони»[2]. Це і «незрозуміла відповідальність» тих, кого вже немає, хто став пам'ятником-символом: «з їх допомогою наша країна, роблячи певні помилки, насправді завжди права [3].

З одного боку, така ідея відповідальності є досить сучасною, постільки саме ці суспільно-політичні трансформації – наслідки «індустріальної революції і сучасних систем комунікацій» - утворили націю як «першу політико-моральну форму, яка ґрунтується на ідеї прогресу»[3]. Звідси і впливає відповідальність перед майбутнім. З другого боку, відповідальність мертвих робить націю у певному розумінні позачасовим поняттям, яке тісно пов'язано з минулим. У сучасної людини потреба у минулому як «у своєрідному якорі», його відношення до нього «більш політичне, ідеологічне,

спірне, фрагментарне і навіть авантюрне, ніж за колишніх часів»[3]. Тому нації, на відміну від національних держав як однозначно «нового» феномена, «завжди як би виникають з незапам'ятного минулого і, що ще більш важливо, вислизують у безкінечне майбутнє»[1,С.27].

Для Б.Андерсона дослідження національних держав зводиться до виявлення причин не стільки тих, що формували національні рухи або трансформували політичні інститути (хоча цим процесам він теж приділяє увагу), скільки виникненню націй як особливого типу спільнот. Тому його головна робота і отримала назву «Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму».

Визначення нації за Б.Андерсоном є на сьогодні найбільш яскравим, всебічним і тому його часто цитують, він визначає її як «уявлена спільнота – при тому уявлена як генетично обмежена і суверенна»[1,С.22]. Далі він пояснює, що вона «уявлена тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшість зі своїх співвітчизників, не зустрічатимуть і навіть не чути будуть нічого про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх співпричетності»[1,с.22]. При цьому нації уявляються обмеженими, оскільки «навіть найбільша з них, налічуючи сотні мільйонів, має свої межі, нехай навіть і еластичні, поза якими знаходяться інші нації»[1,С.24]. Суверенність пов'язана з тим, що поняття «нація» народилося «в епоху, коли Просвітництво й Революція руйнували легітимність богомстановленої й ієрархічної династичної держави». Насамкінець, нація є спільнотою «адже незважаючи на фактичну нерівність і експлуатацію, які там панують», вона «завжди сприймається як глибоке й солідарне братерство»[1,С.24].

Внесок Б.Андерсона полягає у тому, що його розуміння національності та націоналізму є «особливого роду артефактами», які виникли в кінці XVIII століття. Їх поява є наслідком взаємного перехрещення різних історичних процесів. Іншими словами, нації і націоналізм виникли цілком випадково. Однак, виникнувши, вони відразу отримали здібності «до трансплантації на різноманітні соціальні терени» так і до того, щоби «поглинати і бути

поглиненими найрізноманітнішими політичними й ідеологічними утвореннями»[1, С.21]. Таким чином, «нація» виявилась винаходом, який неможливо було запатентувати. Вона стала доступною для викрадення руками різних, часом цілком несподіваних піратів»[1, С.91].

З точки зору Б.Андерсона, поява націоналізму в Європі була прямо пов'язана з ерозією таких «культурних систем», як релігійна спільнота і династична держава [1, С.29]. Інтегруючою основою перших явилися «сакральні мови» релігійних текстів. У зв'язку з цим дані спільноти мали дві риси, які їх відрізняли одну від одної: по-перше, вони були позатериторіальними, тобто не були прив'язані до конкретної місцевості. Так, католики або мусульмани з різних регіонів, які розмовляли різними мовами, виявлялися пов'язаними між собою, і в першу чергу, через загальні сакральні тексти, які були написані латиною або класичним арабським. По-друге, реальний доступ до таких текстів був обмежений, оскільки, коло людей, які володіли знанням сакральної мови, було невеликим. Як вказує Б.Андерсон, читачі сакральних текстів «були крихітними острівцями серед безмежного океану загальної неписьменності»[1, С.32]. Однак поступовий занепад латини призвів до того, що релігійні спільноти західного християнського світу почали «поступово розколюватися, множитися й територізуватися» [1, С.36].

І тим не менше, руйнація попередніх культурних систем – релігійних спільнот й династичних держав – не тягли автоматично до утворення націй і національних держав. У дійсності, за розколом вже вказаних систем відбувалися «фундаментальні зміни у способах усвідомлення світу, яка, перш за все, й зробила можливим «вигадування» нації»[1, С.40]. Бенедикт Андерсон вважає, що головною складовою цієї зміни було нове сприйняття світу. Віра в епоху Середньовіччя в те, що в будь-який час мало відбутися друге пришествя Христа, що знаменувало собою кінець світу, робила абсолютно незрозумілим «передчуття безмежного майбуття, яке відкривалося перед молоддю і усім людським родом». Те, що здається сьогодні

недоречним, виглядало тоді цілком природним [1, С.40]. Усвідомлення сучасною людиною перебігу подій базується на уявленні про їх одночасність. Це означає, що ми здатні розглядати конкретний момент не тільки у зв'язку з минулим та майбутнім, але й уявляти, що відбувається у той же час з іншими людьми, яких ми не можемо бачити візуально, уявляти собі, які події відбуваються там, де нас немає. За точкою зору Бенедикта Андерсона, розповсюдження такого відчуття часу стало наслідком появи художніх романів та газет.

Знайомі та незнайомі один з одним, але зв'язані фабулою роману герої, одночасно здійснюють дії, які описує автор. Газети, які видаються кожен день, також закріплюють у свідомості своїх читачів ідею одночасності, оскільки, в них описуються події пов'язані «звичайним календарним збігом». Б.Андерсон звертає увагу на те, що «дата, вгорі, єдина найважливіша емблема газети»[1, С.52]. Регулярність газети заклало уявлення про те, що багато людей одночасно здійснюють одну і ту ж дію – читають надруковані на їх сторінках матеріали. Церемонія ознайомлення зі змістом газети, яку здійснював кожен читач «у мовчазній приватності», має «парадоксальну значимість»: «кожен, хто до неї причетний, прекрасно знає, що церемонія, яку він виконує дублюється одночасно тисячами (чи мільйонами) інших людей»[1, С.53]. Газети стали новими центрами, біля яких відбувається формування спільноти читачів.

Таким чином, «ключем до зародження зовсім нових уявлень про одночасність» став розвиток «друку-як-товару», а саме, він заклав підґрунтя для формування образу «секулярної, історично захронометрованої уявної спільноти»[1, С.55]. Б.Андерсон у зв'язку з цим ставить питання про те, чому саме нація стала настільки популярним типом такого роду спільнот, і стверджує, що не зважаючи на таке розмаїття фактів, які привели до популярності націй, головним є капіталізм зі своєю логікою пошуку нових ринків. «Книгодрукування, ця одна з найперших форм капіталістичного підприємництва, відчуло властивий капіталізму взагалі невгамовний пошук

нових ринків»[1, С.58]. Відбувався пошук не тільки творів, які б були цікаві якомога більшому колу читачів, але й пошук самих читачів. Латина була мовою білінгвістів, тому після того як «елітарний латинськомовний ринок» був насичений, книговидавці стали думати про друк книг на тих мовах, на яких говорила більшість населення Європи [1, С.58-59].

Утворені «друковані мови» мали потенціал формування «національної свідомості трьома різними способами». По-перше, «вони створили єдиний простір взаємообміну й комунікації, нижчий від латини, але вищий за розмовні діалекти. Результатом цього стало усвідомлення людьми, які до цього часу «важко, або й цілком» не розуміли «один одного під час розмов, отримали змогу порозумітися через друк і папір». По-друге, капіталістичне друкарство, зробило утворені мови стабільними, тому, що «друкована книга мала незмінний вигляд і здатність до практично безконечного відтворювання в часі й у просторі». Ця незмінюваність допомогла відбудувати обличчя предків, які займають важливе місце в суб'єктивному розумінні нації. По-третє, новітні мови, утворені капіталістичним друкарством, стали адміністративними і «відповідно піднесені на нову політико-культурну висоту»[1, С.65-66].

Таким чином, «зіткнення капіталізму й друкарської технології» заклало підґрунтя для формування «нової форми уявленої спільноти», яка своїми «базовими структурами підготувала арену для сучасної нації»[1, С.67]. Утворені друкарським капіталізмом мови породили спільноти, чії межі виявилися, по-перше, обмежені розселенням конкретних лінгвістичних груп, а, по-друге, нічого не мали спільного з політичними кордонами династичних держав. У зв'язку з цим і відбулася своєрідна територіалізація спільнот, яка посилила розпад династичних держав.

У Європі поступово стали розповсюджуватися «переконавання в тому, що мови...є...особистісною власністю специфічних груп – тих, хто ними щоденно розмовляє і читає на них – і що цим групам, уявленим як спільноти, належить автономне місце в товаристві рівних»[1, С.110]. За словами

Б.Андерсона, «до кінця XVIII століття ніхто навіть не думав», що народні мови «належать якій-небудь певній територіальній групі». Однак розвиток друкарського капіталізму привів до того, що «дуже швидко... нецивілізовані «народні» мови стали виконувати політичну «функцію «відділення» національних спільнот від стародавніх династичних держав»[1, С. 218].

Концепція Б.Андерсона виходить з того, що головною передумовою виникнення націй у Європі був розвиток друкованої книги та друкарського капіталізму. Останній створив нові мови, заклавши підґрунтя для формування уявлених спільнот. Однак сам процес переходу до національних держав у Європі пов'язаний з двома формами націоналізму – «лінгвістичним» та «офіційним».

За точкою зору Б.Андерсона, лінгвістичний націоналізм є «виключно європейським за своїм походженням»[1, С.16].

Виникнувши на початку XIX століття у династичних імперіях Європи, які почали розпадатися, лінгвістичний націоналізм базувався на уявленні про те, що «кожна справжня нація володіє своєю специфічною мовою та літературною культурою, за допомогою яких спілкувався історичний дух народу»[2].

З іншого боку, в цей період були створені відсутні раніше для більшості мов словники, зібрані та надруковані казки, легенди, прислів'я та інші форми усного народного фольклору, почалося розповсюдження писемності. Іншими словами, мова стала сприйматися як невід'ємна частина національних традицій, що було «використано для боротьби с пануючими ... мовами династичних імперій – османським, верхньонімецьким, паризьким французьким, королівським англійським і московським російським»[2]. В ряді випадків така боротьба мала успіх, а в інших випадках – ні, але завжди її результат визначала політика.

Лінгвістичний націоналізм утворив іншу форму націоналізму – офіційний, який «склався історично як реакційна відповідь на народні націоналізми знизу, які були направлені проти правителів, аристократів та

імперських центрів» [2]. Поява офіційного націоналізму була обумовлена тим, що «фундаментальна» легітимність більшості династичних імперій «була зовсім не зв'язана з національністю». Так, «Романови панували над татарами й латишами, німцями й вірменами, росіянами й фінами. Габсбурги височіли над мадярами й хорватами, словаками й італійцями, українцями й австрійськими німцями. Ганноверська династія правила бенгальцями..., а також шотландцями й ірландцями, англійцями й валлійцями»[1, С.109].

Політизація мови, перетворення її в основу національної ідентифікації, спонукали династії вибирати одну з мов як не просто «універсально-імперську», а як «національно-державну».

Це в свою чергу привело до самоідентифікації монархів: «Романови раптом виявили, що вони великороси, представники Ганноверської династії стали англійцями, Гогенцоллерни німцями – а їхні родичі з дещо більшими труднощами перетворилися в румунів, греків тощо» [1, С.111-112]. Б.Андерсон вказує, що нові ідентифікації монархів, з одного боку «підтримували легітимність, якій, в добу капіталізму, скептицизму й науки, було все важче безперечно спиратися лише на удавану сакральність та древність». З іншого боку, «вони створювали нові загрози» - тепер виявились «одними з багатьох їм подібних», які мали такі ж самі обов'язки, як і інші члени суспільства. Це зробило можливим відноситись до представників правлячих династій не тільки як до символів нації, але, в деяких випадках, як до її зрадників, що було майже неможливим в період розквіту династичних держав [1, С.112].

Така «натуралізація» династій Європи привела до утворення «офіційних націоналізмів», які представляли собою засіб суміщення нового типу легітимності з монархічною владою. З точки зору Б.Андерсона, найяскравішим прикладом цього процесу є Російська імперія, «в якій царі правили сотнями етнічних груп та багатьма релігійними общинами, а у своєму власному колі говорили французькою, що було ознакою цивілізованої відмінності від підданих»[2].

Розуміння Романовими себе великоросами, є відповіддю на лінгвістичні націоналізми народів, які населяли імперію, привело до політики русифікації. Аналогічним шляхом «Лондон намагався англівати Ірландію (в чому досягнув суттєвих успіхів), Германська імперія спробувала онімечити Польщу (з незначними успіхами), Французька імперія нав'язувала французьку італомовним корсиканцям (частково досягнула успіху). Такі намагання утримати династичну владу «над величезними багатомовними володіннями, накопичені ще з часів Середньовіччя, Б.Андерсон влучно охарактеризував як «спроби натягнути коротку й цупку шкіру на гігантське тіло імперії»[1, С.113].

Таким чином, в Європі національні держави з'явилися як результат реалізації принципів, в першу чергу, лінгвістичного націоналізму. З другої половини ХІХ століття певну, хоч і набагато меншу, роль в становленні національних держав відіграв і офіційний націоналізм. «Хоча й консервативні, коли не реакційні, ці офіційні націоналізми були формою політики, запозиченої із попередніх, переважно стихійних народних націоналістичних рухів»[1, С.140]. І так як офіційний націоналізм завжди «приховував невідповідність між нацією й династичною державою», імперіалістична ідеологія «натягала коротку й цупку шкіру» носила характер «типових трюків фокусника». Свідомством цього за словами Б.Андерсона, є та «незворушність, з якою народні маси метрополій ставилися до «втрат» колоній. Він пише, «врешті-решт, саме правлячі класи... завжди тривалий час оплакують імперії, а їхній сум є завжди надто театральним»[1, С.141].

Е.Сміт звертає увагу на семантичну слабкість визначення нації як «уявного» . Він відмічає, що « терміни на зразок «винахід» та «уявлення» можуть означати різні речі і використовуються саме у тому розумінні, від якого Б.Андерсон дистанціюється: дуже легко перейти від «уявного» в розумінні «надуманого» до «уявленого» у розумінні «ілюзорного» чи «сфабрикованого» [5]. Як результат може виникнути думка, що «нація не має жодної реальності, яка не залежить від її образів та репрезентацій, що

«підриває соціологічну реальність нації»[5]. Е.Сміт вважає, що «націоналізм і поняття, які характеризують цей рух, слід розглядати виключно в контексті європейської думки і історії, принаймні доти, доки витoki націоналізму ще не до кінця з'ясовані...»[6, С.171].

Концепція Бенедикта Андерсона є прикладом розгляду різних націоналізмів, відмінність між якими обумовлені часом їх появи, структурними умовами (наприклад, комунікативні проблеми між метрополією та колоніями чи відособленістю адміністративних одиниць у випадку Південної Америки), а також тією метою, яку переслідували ідеологи націоналізму (наприклад натягнути коротку і цупку шкіру націй на династичну державу). Е.Сміт звертає увагу на те, що «націоналізм, мов хамелеон, прибирає барви навколишнього середовища. Це напрочуд еластичне і здатне до нескінченних варіацій поєднання переконань, почуттів і символів можна зрозуміти тільки в кожному конкретному випадку»[7, С.494, 8]. Головним же недоліком концепції Б.Андерсона, за нашою точкою зору її своєрідна «аполітичність». Як ми вже відмічали, дослідник визначає націю як *політичну спільноту*. Однак при розгляді процесу формування націй та національних держав політичний вимір виявляється повністю винесеним за межі аналізу. Воно говорить про себе тільки під час описування офіційного націоналізму, який визначається автором як «реакційна політика». В той же час, як при розгляді лінгвістичного націоналізму, головна увага приділяється способам формування уявлень про «ми-спільнота», що носить більш культурну, ніж політичну окраску.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Андерсон Бенедикт. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Пер. З англ. В. Морозова – К., : Критика, 2001 – 272с.
2. Андерсон Б. Непогрешимость наций. – [http:// www.politizdat.ru/article/71](http://www.politizdat.ru/article/71).
3. Андерсон Б. Западный национализм и восточный национализм: есть ли между ними разница? - [http:// old.russ.ru/politics/20011219-and.html](http://old.russ.ru/politics/20011219-and.html).

4. Гобсбаум. Націоналізм наприкінці ХХ сторіччя//Націоналізм: Антологія. 2-ге вид./ Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: смолоскип, 2006. – С.191-212.
5. Смит Э. Национализм и модернизм. – М., 2004 – 205с.
6. Сміт Е. Націоналізм та історики//Націоналізм:Антологія. 2-ге вид./ упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.:Смолоскип, 2006. – С.170-177.
7. Сміт Е. Територіальні та етнічні націоналізми//Націоналізм: Антологія. 2-ге вид./Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.:Смолоскип, 2006. – С.494-498.
8. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 320с.